# O‘SMIR YOSHDAGI O‘QUVCHILARNING TAFFAKUR FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH

**Yusupov Quwanısh Dawletbaevish**
Qoraqalpog‘iston Respublikasi pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi katta o‘qituvchisi

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada o‘smir yoshdagi o‘kuvchilarning o‘ziga hos xususiyatlari va aql taffakurini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

**Kalit so‘zlar:** O‘smir, taffakur, rivojlanish,usul, o‘quv faoliyati, fikrlash, taraqqiyot.

O‘smirlik davri eng murakkab va shu bilan birga muhim taraqqiyot bosqichidir. Ilk o‘smirlik 11-13 yoshni, katta o‘smirlik - 14 - 15 yoshlarni o‘z ichiga oladi. Bu davrning eng muhim hislati shundan iboratki, u bolalikdan o‘spirinlik, kattalikka, yoshlikdan etuklikka o‘tish davridir. O‘smirlik - organizm taraqqiyotidagi shiddat va notekislik bilan xarakterlanib, bu davrda tananing intensiv tarzda rivojlanishi va suyaklarning qotishi ro‘y beradi. Yurak va qon tomirlar faoliyatida ham notekislik bo‘lib, bu ham bola fe’lining o‘zgaruvchan, dinamik va ba’zan noma’qulliklar va noqulayliklarni keltirib chiqaradi. Bular albatta asab tizimiga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatib, bola tezga achchiqlanadigan yoki tormozlanish yuz berganda anchagacha depressiya holatidan chiqolmaydigan tushkunlikda qolishi ham mumkin. **[1]**

Maktab ta’limining bevosita ta’siri bilan o‘smirda uzini anglash jarayoni rivojlana boshlaydi. U o‘zining fikriga, mustaqil qarashiga, biror masala yuzasidan o‘z mulohazasiga ega bo‘lishi uchun harakat qiladi. Shuning uchun o‘qituvchi yoki ota-onaning aytganlariga, kitob va darsliklarga tanqidiy nuqtay nazardan qaraydi. Ko‘pincha o‘qituvchining mulohazasidan,darslikdan xato va kamchiliklarni topishga intilib, o‘z gapida turib, ayrim fikrlarga qat’iy e’tiroz bildirishga, tortishishga va bahslashishga moyil bo‘ladi. Aqlning tanqidiyligi ayrim hollarda o‘qituvchi bilan uquvchi o‘rtasida “anglashilmovchilik g‘ovi” ni vujudga keltiradi. Aqlning «tanqidiyligi» o‘smirning asosiy xususiyatlaridan biri bo‘lib, u o‘zgalar fikrini turli bahonalar, sabablar bilan yo‘qqa chiqarishga qaratilgan bo‘ladi.

Tafakkurning mustaqilligi inson uchun juda katta ahamiyatga ega. O‘qituvchi dars jarayonida va darsdan tashqari vaqtlarda, har kanday og‘ir shart-sharoitlarda ham turli usullar bilan bu xislatni qullab-quvvatlashi, uning rivojlanishi uchun imkoniyat yaratishi kerak. SHuni ham esdan chiqarmaslik lozimki, dastlabki davrda o‘smirning nuqtai nazarini, mulohazalaridagi xatolarini, muvaffaqiyatsizliklarini yomonlash, uni izza qilish, izzat-nafsiga tegish, masxaralash mutlaqo mumkin emas. Aks holda o‘smir

aqlining ajoyib sifati barbod bo‘ladi va uning o‘zi jamiyat hamda tabiat qonunlariga, holatlariga befarq qaraydigan shaxsga aylanib qoladi. **[2]**

*Qanday qilib o‘smirlar tafakkurini shaklllantirsa bo‘ladi?*

O‘qituvchi tafakkurni to‘g‘ri rivojlantirish uchun har bir imkoniyatni to‘la ishga solishi lozim: 1) o‘smirlarni to‘g‘ri ta’rif berishga, analiz qilishga, taqqoslashga, abstraktsiyalash va umumlashtirishga o‘rgatishi shart; 2) o‘z fikrini to‘g‘ri, ravon va aniq izhor etish yo‘lini tushuntirishi; 3) mustaqil ravishda hukm va xulosa chiqarish, mulohaza yuritish kabi fikr yuritish shakllari ularda aqliy ko‘nikma va malakalarni o‘stiradi va oqibat natijada rivojlanish amalga oshiriladi.

YUqoridagi vazifalarni amalga oshirish uchun avvalo o‘smirlar oldiga turli-tuman ob’ektlarni mustaqil taqqoslash, ulardagi o‘xshash va tafovutni topish zaruriyatini qo‘yish shart. Buning uchun o‘smirlar diqqatini ushbu savollarga javob berishga qaratish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, “Bu holatda qanday umumiylik mavjud?”, “Ushbu narsalar qaysi belgi va jihatlari bilan bir-birlaridan farq qiladi?”, “Mazkur narsalar va hodisalar o‘rtasida qanday o‘xshashlik belgisi bor?” va boshqalar.

Biologiya fanlarida o‘quvchilarga mox (yo‘sin) bilan suv o‘tini, zamburug‘ning poyasi bilan ildiz sistemasini taqqoslashni tavsiya etib, poyaning ildizdan, sporaning urug‘dan nimasi bilan farqlanishini aniqlash kabi vazifalar berish foydalidir. Ushbu natijalar psixolog E.M.Kudryavtseva tadqiqotlaridan bir namuna sifatida keltirib o‘tildi, xolos. Boshqa fanlar bo‘yicha ham xuddi shunga o‘xshash topshiriqlar berish mumkin: “Romb bilan kvadratni taqqoslang”, “Ravishdoshdan sifatdoshni qanday ajratsa bo‘ladi?”, “Kislorod bilan vodorodni solishtiring”, “Bir had ko‘p haddan qaysi tomonlari bilan farq qiladi?”, “Quldorlik tuzumi bilan feodal tuzumi o‘rtasida qanday o‘xshashlik va tafovutli jihatlari mavjud?”, “Tog‘ daryolari va pasttekislik daryolari o‘rtasida qanday o‘xshashliklar ko‘zga tashlanadi?” va hokazo.

Psixolog V.A.Krutetskiy o‘smir tafakkurining mustaqilligini faollashtirish maqsadida yangi o‘quv materialini evristik yo‘l bilan o‘zlashtirish foydali ekanligini ta’kidlab o‘tadi. Muallif muammoli-evristik metodning birin-ketin, ya’ni tadrijiy uch bosqichdan iboratligidan xabar beradi. Birinchi bosqichda o‘qituvchi tinglovchilar oldiga muammo qo‘yadi va uning ta’rifini aytib o‘tadi, o‘quvchilar esa muammoni echish uchun mustaqil yo‘l-yo‘riq qidiradilar. Ikkinchi bosqichda esa, o‘qituvchi o‘quvchilar oldiga muammoni mustaqil ta’riflash vazifasini qo‘yadi, lekin uni echishga yo‘llanma beradi. Uchinchi bosqichda bo‘lsa, o‘qituvchi muammoga ishora qilmaydi, balki o‘quvchilarni muammoni mustaqil analiz qilib chiqish, undan so‘ng ta’riflash, echish usullari va imkoniyatlarini qidirib topishga o‘rgatadi.

V.A.Krutetskiy tadqiqotidan ushbu misolni keltirib o‘tishni lozim deb topdik: Teorema, - “Uchburchakning ichki burchaklari yig‘indisi *2d* ga teng”. Birinchi bosqich. O‘qituvchi deydi: “Har qanday uchburchakning ichki burchaklari yig‘indisi 180 gradusga teng. O‘ylab ko‘ring, qanday qilib bu teoremani isbot qilish mumkin?”.

Ikkinchi bosqich. O‘qituvchi: “Uchburchakning ichki burchaklari yig‘indisi nimaga teng ekanligini isbotlashga va aniqlashga harakat qilib ko‘ring. Bu o‘lchov doimiy bo‘lishi mumkinmi?”. Uchinchi bosqich. O‘qituvchi: “Uchburchak xossasini qidirib toping. Bu shaklning qaysi xossasini bilish zarur va qaysi biri qiziqarli?”. O‘quvchi taxminan mana bunday javob berishi mumkin: “Ichki burchaklar to‘g‘risida tasavvur qilish juda qiziqarlidir. SHuningdek, burchaklarning turli hajmda, doimiy o‘lchov miqdoriga tengligi yoki teng emasligi to‘g‘risidagi fikr ham kam ahamiyatli emas”. **[3]**

Umuman olganda o‘smirlarning taffakurini har hil usullar bilan takomillashtirib borishning ahamiyati ularning maktablarda dars jarayonida tabiy va ijtimoiy hodisalarni to‘g‘ri tushunishi va konkret hulosalar chiqarishida yordam beradi va o‘zlarining qa’tiyatli fikr mulohazasiga ega bo‘lib boradi.

**Adabiyotlar ro‘yxati:**

1. V.M.Karimova, F.A.Akramova «Psixologiya»Toshkent-2005.
2. E.G‘oziev «YOsh davrlar psixologiyasi» Toshkent-1994.
3. Ergash G‘oziev Ontogenez psixologiyasi Toshkent - 2010